

stuk 20 van boek I (Lipsius' eigen fatumleer) is bijzonder veel kritiek uitgeoefend. De auteur zelf heeft bij verschillende herdrukken (1585, 1599) aan de tekst gedokterd. Lipsius begint met in hoofdstuk 17 een vierdeling op te stellen. Hij onderscheidt het astrologische noodlot, dat in humanistische tijd nog een grote rol speelde, het natuurlijke noodlot en het dwingende noodlot der Stoïcijnen. Deze drie vormen worden in hoofdstuk 18 verworpen. Vervolgens behandelt hij het ware noodlot, dat door hem ook wel het gematigde en vrome noodlot wordt genoemd. In navolging van Boëthius wil Lipsius de Latijnse term *fatum* handhaven, ten einde het individuele noodlot van ieder mens te kunnen onderscheiden van de universele voorzienigheid van God. In het handhaven van dit woord *fatum* gaat hij in tegen de opvattingen van bijvoorbeeld Augustinus, Thomas van Aquino en Calvin, die alle drie de term liever wilden vermijden gezien de heidense (stoïsche) associaties.

Het hoofdprobleem wordt gevormd door de vraag hoe tegenover de universele goddelijke voorzienigheid, die zich in ieder afzonderlijk noodlot uitsplijt, toch het bestaan van de menselijke vrije wil kan worden aanvaard. Lipsius redt zich eruit door enerzijds het begrip 'secundaire oorzaken' van de Stoa over te nemen (de factoren plaats, tijd en volgorde), die de mens in vrijheid kan realiseren. Anderzijds poneert hij dat vanuit goddelijk perspectief de mens noodzakelijk handelt, maar vanuit menselijk perspectief in vrijheid handelt. Deze beschouwing leidt tot de, door Voltaire nog geparodieerde zinsnede: 'de mens zondigt dus noodzakelijk in vrijheid' (I 20). In zijn pogingen om ruimte te scheppen voor de menselijke wil volgt Lipsius Boëthius en Thomas van Aquino, een feit dat door hem in zijn correspondentie (op versluierde wijze) wordt toegegeven en dat ook door enkele latere, postume verdedigers naar voren is gebracht.

Lipsius' beschouwingen over het noodlot vormen het moeilijkste, zo niet meest sofistische deel van zijn dialoog. Het pleit voor de auteur dat hij zelf in het gesprek uitroept: 'Meer licht, meer licht, Langius, anders laat U mij voor altijd in deze duisternis' (begin hoofdstuk 20). Coornhert, die in 1589 en 1590 met Lipsius een verwoede polemiek over het ketter-doden zou beginnen en daardoor mede tot diens vertrek uit Leiden in 1591 heeft bijgedragen, had ook al zeer veel moeite met hoofdstuk 20 uit *De Constantia*, getuige zijn brief aan Lipsius (*Brieven-boeck* I, nr. 88): 'Lieve lydt doch goedtlick mijn traegh verstant dat noch gheensins en kan begrijpen dese Uwe Paradoxen. *Libere igitur necessario peccas*. Zonde seghdy ghe-

schiedt nootsakelyck ergo geensins vermijdelijck, sy geschiedt oock willigh ergo vermijdelijck. Dit moet ick houden voor openbare contradictoria. De uytvlucht van *respectu Dei* en mach hier niet altoos helpen.' Ook kan men begrip hebben voor de Vlaamse vertaler Mourentorf (1584), die de hoofdstukken 18, 19 en 20 in een korte samenvatting heeft weergegeven vanwege 'die subtiliteyten ende curieuse insichten byde selve in t' Fatum ghebruyckt' en in het bijzonder 'doordien t'selve den ghemeynen man veel te hooch ende swaer soude vallen, weynich tot stichtinghe, maer sommighe tot aenstoot en twijfelinghen mochte dienen, daeromme beter ghelaeten alleen den gheleerden'. Noodlot, voorzienigheid, predestinatie versus vrije wil is een probleem, dat ook in Lipsius' tijd al minstens 1800 jaar bediscussieerd was. In de oude Stoa (Chrysippus) probeerde men al ruimte voor de vrije wil te creëren via de notie van 'secundaire oorzaken'. Seneca beloofde zijn lezers een aparte verhandeling over dit onderwerp, maar is zijn belofte niet nagekomen. O.a. Augustinus, Boëthius en Thomas van Aquino hebben erover geschreven, terwijl Erasmus en Luther in een heftige polemiek geraakten over de vrije en de slaafse wil. De discussie werd enigszins 'afgesloten' door de Engelse dichter Milton, die in zijn *Paradise Lost* een groepje gevallen engelen als volgt beschrijft:

Others apart sat on a Hill retir'd,
In thoughts more elevate, and reason'd high
Of Providence, Foreknowledge, Will, and Fate,
Fixt Fate, free will, foreknowledge absolute,
And found no end, in wand'ring mazes lost.

Hoewel Lipsius in zijn theorie ruimte voor de vrije wil van de mens probeert te handhaven en een onderscheid maakt tussen standvastigheid enerzijds en lafhartigheid en defaitisme anderzijds, spoort hij uiteindelijk aan tot een houding van passieve berusting tegenover de rampen die Gods voorzienigheid op de mens afzendt. *Constantia* duidt bij hem in de praktijk allerminst op een vastberaden verzet tegen het kwaad, maar op een gelaten accepteren ervan. Niet ten onrechte werd het begrip *constantia* door zijn vriend en tijdgenoot Hendrik Laurensz Spiegel weergegeven met de term 'willeloosheid'. De teneur van Lipsius' dialoog over het fatum wordt wellicht het duidelijkst verwoord in het gedicht *Noodlot*, dat P. C. Hooft, zeer waarschijnlijk onder invloed van Lipsius' ideeën, heeft geschreven: